

Mindre bidrag

»Dend som mig føder« – en kommentar om kommentarer

Megen viden i forskellige hoveder hedder en bog der handler om den editionsfilologiske disciplin kommentering (Kondrup og Kynde 2000). Titlen er valgt fordi kommentatorens kunst netop for en stor del består i at tage sig vej frem til viden som er spredt for alle vinde, og som kan ligge milevidt fra hans egen boldgade (jf. først og fremmest Nielsen 1994:128ff.).

Det følgende er blot et lille apropos i form af et eksempel fra kommenteringsværkstedet. Det skal dels vise hvilke krogede, vel at mærke unødigt krogede, veje en kommentator kan blive nødt til at følge for at finde ind til den rette viden (1). Dels skal det vise hvordan nyindvunden kommentarviden kan støde sammen med anden viden i ét og samme hoved og dermed bidrage til at gåder løses (2).

1. AM 76 8vo

I det indholdsrige gammeldanske blandingshåndskrift AM 76 8vo fra 15. århundredes anden halvdel (Kroon et al. 1993:IX) finder man kun ganske få eftermiddelalderlige indførsler, næppe mange flere end der kan tælles på én hånd, og alle blot som marginalier.

I hovedsagen er det spørgsmålet om håndskriftets tilblivelsessted og -miljø der har optaget den tværfaglige gruppe bag en ny udgave (Vol. 1: Transcription and Facsimile, ed. Sigurd Kroon et al. 1993, Vol. 2: Commentary and Essays, under arbejde); men gruppen vil naturligvis også gerne prøve at kortlægge håndskriftets vej fra udgangspunktet frem til Den Arnamagnæanske Samling, hvor det har befundet sig siden stifterens dage (1663-1730). Først og fremmest i dette perspektiv har de eftermiddelalderlige marginalier krav på interesse og derfor også kommentar.

Tre eftermiddelalderlige marginalier, som synes skrevet med samme hånd, er enslydende så langt de rækker. På hovedet i den nedre margen af fol. 18r står der *Dend som mig*, på hovedet i den nedre margen og delvis inde i skriftkolumnen fol. 62r *Dend som mig fl[øder]* og på en åben plads midt i skriftkolumnen fol. 109v *Dend som mig føder* det.

AM 76 8vo's første udgiver, Marius Kristensen, daterede marginaliehånden til det 18. århundrede, ganske vist med efterfølgende spørgsmålstejn; i øvrigt kommenterede han kun notitserne med hvad der efter citationstegnene at dømme må være en slags citat, uden at dets kilde dog angives: »'de ord man prøver penne med'« (jf. Kristensen 1933:250-251).

Da de mest relevante ordbøger ikke kan hjælpe til identifikation af ordene *Dend som mig føder* (Kalk. s.v. *Føde*, ODS s.v. *føde*), måtte de nye udgivere i første omgang lade dem ligge som usporede. En af gruppens lærde teologer, Sigurd Kroon, gjorde dog opmærksom på at de kunne lyde som et ekko af salme 23 i Salmernes Bog i Det Gamle Testamente: »Herren er min hyrde, jeg lider ingen nød, han lader mig ligge i grønne enge« (1992-oversættelsen af Bibelen:491; jf. at verbet *føde* ifølge Kalk. s.v. bl.a. betyder 'lade gå på græs, græsse'). I ørene på en dansk-filolog signalerer rækkefølgen indholdsnominal – finit i ledsætningen *som mig føder* mulig metrisk form, og et eftersyn af Brandt og Helwegs tobinds-udgave af den ældre danske salmedigtning, der stadig er den største antologi inden for genren, verificerer den hypotese som disse to iagttagelser lægger op til: at her foreligger et citat af en salme, nærmere betegnet en gendigtning af salme 23 (Brandt og Helweg 1846-1847 1:300).

Ordene udgør begyndelsen til salmen *Den som mig føder, det er Gud min Herre*, hvis historie er grundigt belyst af salmehistorikeren Anders Malling (1972:57-58, 21-23, 1978:86-87). Yderst ude går den tilbage til den franske calvinist Clément Marots gendigtning (trykt 1543) af bl.a. salme 23 (*Mon Dieu me paist soubz sa puissance haute*). Næste led i traderingen er den tyske lutheraner Ambrosius Lobwassers version (trykt 1573) af Marots gendigtning (*Mein hüter vnd mein hirt ist Gott der Herre*) og sidste led den anonyme danske bearbejdelse af Lobwassers version, eller måske rettere: af salme 23 efter den hos Lobwasser forefundne melodi (af Claude Goudimel). Den danske salme dukker tidligst op i 1620-trykket af samlingen (*Nogle Vdkaarne Psalmer* (*Nogle Vdkaarne Psalmer At siunge i den Christne Menigheds forsamling. Formeret oc forbedret. Prentet om Aar effter CHRISTI Fødsel, M.DC.XX*)) og er øjensynlig siden blevet populær, eftersom den vandrede videre til andre salmebøger, herunder store og alment udbredte som Kingos (*Dend Forordnede Ny Kirke-Psalme-Bog*, trykt i Odense 1699) og Erik Pontoppidans (*Den nye Psalme-Bog*, trykt i København 1740).

For optrevlingen af AM 76 8vo's historie er dette resultat nedslående: et citat fra begyndelsen af en salme der formentlig har været på alles læber i det 18. århundrede, giver ikke basis for et lokaliseringsforsøg.

Til skaden følger sig yderligere den spot at ordene *Den som mig føder* ikke alene stammer fra én af det 18. århundredes kendte salmer; de viser sig også at være de ord som enhver der overhovedet havde styr på pen og alfabet den gang, uvilkårligt ville nedfælde på papiret ved sin allerførste indskydelse. De viser sig vel at mærke kun at være dette, hvis man enten kan de danske klassikere udenad, eller, som det er sket her, ved et tilfælde støder på en oplysning der fører til opklaringen.

Oplysningen in casu (som Niels Stengaard takkes for) er at forfatteren Poul Martin Møller (1794-1838) citerer salmens første linje i formen *Den, som mig føder, det er Gud Fader* i sin parodi på det sene 18. og tidlige 19. århundredes minutiøst udpenslede sognebeskrivelser, *Statistisk topografisk Skildring af Lægds-gaarden i Ølseby-Magle, af en ung Geograf* (formentlig skrevet på forfatterens Kina-rejse 1819-1821, jf. Andersen 1930:400). I afsnittet om videnskabernes forfatning i lægdsgården rapporterer den sprænglærde yngling at linjen findes indskrevet på bindet af gårdens ABC, og han udlægger den som gårdsdrengen Rasmus' forsøg i den gnomiske genre (Andersen 1930:7). Hertil følger udgiveren

Vilh. Andersen den interessante kommentar (ibid.:403) at linjen »tidligere almindelig [brugtes] som Remse til Skriveøvelser (se »Uden Hoved og Hale« I,5)«.

Heldigvis behøver man ikke at kunne de danske klassikere udenad, højst deres titler, for straks at styre videre til Holbergs komedie *Uden Hoved og Hale* (trykt 1725). Dens 1. akts 5. scene viser sig vitterlig at bringe et sigende vidnesbyrd om at *Den som mig føder* etc. var penneprøven par excellence i det (17.-)18. århundrede; i tilgift løses her gåden bag Marius Kristensens ovennævnte note. Den latterliggjorte overtro fremmeste repræsentant i (begyndelsen af) komedien, Roland, fortæller hvordan en tjenestepige fra byen Thisted – der var ramt af en berøgtet heksebesættelsessag 1696-1698 – satte fanden midlertidigt ud af spillet ved at nedskrive første linje af *Den som mig føder* med dens nævnelse af Guds navn. Pigen er ifølge Rolands beretning redet til Bloksbjerg på et bryggerkar: »Der var en stor Forsamling af gamle Kierlinger, som havde Bass og Fiol for sig. Fanden selv, som de der kaldede gammel Erik, saa snart han havde uddantzet en Polsk Dantz, og betalt Spillemændene, kom til Pigen med en Bog, hvorudi hun skulde skrive sit Navn; Men hun i Steden for hendes Navn skrev de Ord først, som man forsøger Penne med: Den som mig føder, etc. hvorudover den gammel Erik ikke kunde tage Bogen tilbage, og vilde ikke dantze den heele Nat, da han dog tilforn aldrig var af Gulvet« (Jansen 1970:148).

For så vidt som Marius Kristensens kommentar »'de ord man prøver penne med'« alluderer til Holbergs *Uden Hoved og Hale*, har allerede han altså kendt historien bag *Dend som mig føder*-marginalierne i AM 76 8vo; men hans læsere har ikke en chance for at forstå hvad han mener, medmindre også de kender historien.

Den almene editionsfilologiske morale af dette eksempel er at hvis en udgiver vil spare læserne for megen ulejlighed, må han sørge for at udstyre sine kommentarer med både hoved og hale og ikke bare en mere eller mindre forkvaklet krop, som Marius Kristensen gør det i noten til *Dend som mig føder*, eller Vilh. Andersen for den sags skyld i noten til *Den, som mig føder, det er Gud Fader* (dets sympatiske tillid til læsernes lærdom ufortalt).

Dansk-filologer bør desuden uddrage den specielle morale at de aldrig tit nok kan slå op i Holberg-ordbogen. I dette herlige værk findes ordene *Den som mig føder* selvfølgelig på behørig plads (s.v. *føde*), og var AM 76 8vo-udgiverne i tide kommet i tanker om at bruge det, var de hurtigere nået frem til den rette viden, skønt i dette tilfælde unægtelig kun ved et lykketraf (jf. også ODS s.v. *Pen*).

2. GkS 1615 4to

Håndskriftet GkS 1615 4to (dateret til begyndelsen af det 16. århundrede) er typisk repræsentant for de mere eller mindre individuelt sammensatte bønneantologier der cirkulerede i årtierne omkring 1500, tilsyneladende især til brug for fornemme damers privatandagt. I den egenskab er det udnyttet og beskrevet i udgaven af de middelalderlige danske bønnebøger (jf. først og fremmest Otto 1946:XXIV-XXV og Nielsen 1982:14-15). Dets bestiller eller oprindelige ejer har ikke kunnet identificeres; men senere notitser og et superekslibris (ejermær-

ke præget uden på bindet) tyder på at det har befundet sig i Vestjylland fra det 16. århundrede til en gang i det 18. (jf. Nielsen 1982:15 m. henvisn.).

Blandt de marginalier og smånotitser som citeres i håndskriftbeskrivelsen, er følgende ukommenterede på fol. [155]r: *En ? mig fodre det er Gud min* (Nielsen 1982:15). Både spørgsmålstegnet og den meningsløse ordlyd indikerer at læsningen ikke dækker skriverens oprindelige intention; men først når man kender verslinjen *Den som mig føder* etc. og dens funktion i ældre tid, er man i stand til at fatte begrundet mistanke om hvad der rettelig kunne (eller skulle) stå.

Et opslag i GkS 1615 4to bekræfter mistanken. Med nygotiske bogstaver af den type der ifølge Erik Kroman (1970:54-55) er karakteristisk for det 17. og 18. århundrede, står der – stedvis svagt, men tydeligt nok – *dend som mig foder (eller føder) det er Gud min*. Det er lidt tvivlsomt om den diakritiske streg over *o* i det fjerde ord kan anes, eller om den er glemt/slidt af i tidens løb; men denne detalje svækker ikke sandsynligheden af at her foreligger endnu et eksempel på penneprøvebrug af salmelinjen *Den som mig føder, det er Gud min Herre*.

For belysningen af GkS 1615 4to's historie har notitsen ingen værdi, så lidt som de tilsvarende notitser i AM 76 8vo har det for dets historie. Imidlertid kan det jo være nyttigt nok at få slået denne beklagelige sandhed fast. Ydermere er det vel muligt at al den opmærksomhed der her er skænket en uanselig penneprøve, kunne føre til at den blev genkendt i tilsyneladende ulæselige marginalnotitser andetsteds (og at disses uinteressante karakter dermed blev fastslået). For som det fremgår, er det lettere at læse en tekst når man har en hypotese om hvad der står i den.

Litteratur

- Andersen, Vilh. (ed.). *Poul Møller: Skrifter i Udvalgt 2*. København 1930.
- Brandt, C.J. og L. Helweg (ed.). *Den Danske Psalmedigtning 1-2*. København 1846-1847.
- Holberg-ordbogen = Aage Hansen et al. *Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog 1-5*. København/Oslo 1981-1988.
- Jansen, F.J. Billeskov (ed.). *Ludvig Holberg: Værker 5*. København 1970.
- Kalk. = Otto Kalkar. *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)* (2. udgave) 1-6. København 1976.
- Kondrup, Johnny og Karsten Kynde (ed.). *Megen viden i forskellige hoveder: Om kommentering af nordiske klassikere*. Nordisk Netværk for Editionsfilologer. Skrifter 2. København 2000.
- Kristensen, Marius (ed.). *En klosterbog fra middelalderens slutning (AM 76, 8°)*. København 1933.
- Kroman, Erik. *Skriftens Historie i Danmark fra Reformationen til Nutiden*. Viborg 1970.
- Kroon, Sigurd et al. (ed.). *A Danish Teacher's Manual of the Mid-Fifteenth Century (Cod. AM 76, 8°) 1: Transcription and Facsimile*. Lund 1993.
- Malling, Anders. *Dansk salmehistorie 7: Digterne L-Ø*. København 1972.
- Malling, Anders. *Dansk salmehistorie 8: Salmebøgerne*. København 1978.

Nielsen, Karl Martin (ed.). *Middelalderens danske Bønnebøger 5: Kommentar og registre*, under medvirken af Jens Lyster. København 1982.

Nielsen, Torben. »Om brevudgaver«. Jørgen Hunosøe og Esther Kielberg (ed.). *I tekstens tegn* (København 1994):125-137.

ODS = *Ordbog over det danske Sprog* 1-28. København 1919-1956.

Otto, Alfred, S.J. »Indledning«. Karl Martin Nielsen (ed.). *Middelalderens danske Bønnebøger 1* (København 1946):I-XXXVI.

Denne artikel er en omarbejdet og udvidet version af et bidrag til festskriftet til Þorbjörg Helgadóttir i anledning af hendes 50 års fødselsdag den 18. maj 2001 (ed. Aðalsteinn Eyþórsson og Jeremy Bentham, trykt i ét eksemplar, Reykjavík 2001).

Britta Olrik Frederiksen